

Halil Mehtić¹

ZASTUPLJENOST KIRAETA U HANDŽIĆEVOM KOMENTARISANJU KUR'ANA

Sažetak

Mehmed ef. Handžić (1906-1944) jedan je od najznačajnijih bosanskih alima. S obzirom na kratkoću njegovog života može se kazati da je najplodotvorniji bosanski alim, koji je iz sebe ostavio impozantan spisateljski opus iz različitih znanosti. Ono što Handžića čini posebnim i originalnim među bosanskom uelemom jeste činjenica da je on jedini u novijoj povijesti Bošnjaka pisao komentare Kur'ana časnog na arapskom jeziku. Predmet njegovog interesiranja bili su posebno ajatul-ahkam, ajeti sa šerijatskopravnom pozadinom. Najznačajniji njegovi komentari iz ove oblasti su tumačenja sure El-Bekare i En-Nisa'. Detaljnijom analizom tumačenja ovih dviju sura, možemo ustvrditi da se on uveliko služio tefsirskim djelima eminentnih mufessira poput: Taberija, Džessasa, Ibnul-'Arebija, Kurtubija, Alusija, Zamahšerija, Razija, Bejdavija, Ibn Kesira, Dželalejna, Nesefija i dr. Osim tefsirskim djelima služio se, također, i drugim izvorima, kao što su hadiska, fikhska i lingviistička djela.

Iščitavajući Handžićeve tefsirske tekstove, pouzdano se može kazati da je on, po uzoru na ranije predstavnike tradicionalno-racionalne metode tumačenja Kur'ana, uz ostale elemente svoga komentarisanja, koristio i kiraete, kao dodatnu argumentaciju za osnaženje svojih stavova i kao argument u iznalaženju odgovora na neka fikhska pitanja.

U ovom radu, pored ostalog, navest ćemo nekoliko citata iz kojih se razumije Handžićevih poimanje važnosti kiraeta pri komentarisanju Kur'ana, kao i nekoliko konkretnih primjera iz

---

¹ Docent, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, halilmehtic@hotmail.com

Rad autora je dostavljen 29.09.2011. godine, a prihvaćen za objavljivanje 24.10.2011. godine.

kojih se vidi zastupljenost kiraeta u njegovom tumačenju Kur'ana časnog.

Ključne riječi: Handžić, tefsir, tumačenje, kiraeti

Uvod

Budući da kiraeti bitno utječu na značenje Kur'ana, u ovom odjeljku bit će riječi o kiraetima, ponajprije s aspekta tefsirske znanosti, koja više od ostali opslužuje znanstvenike pri proučavanju i razumijevanju poruka Kur'ana.

Riječ *قراءة - قرآت (kiraet-kiraeti)* u arapskom jeziku znači *čitanje*, i engleska orijentalistika tu riječ prevodi riječju *reading* (čitanje), što čine, npr. A. T. Welch, Richard Bell i drugi. (Karić, 1981: 126)

Veliki autoritet u kiraetima, Ibnul-Džezeri, kiraete definiše kao

علمٌ بكيفية أداء كلمات القرآن واختلافها بعزْوِ الناقلَة " , أي إن هذا العلم يتعلّق
بطريقة النطق لألفاظ القرآن الكريم , مع تعدُّد الطرق , واختلاف الوجوه في الأداء المنقول
حصراً عن النبي صلى الله عليه وسلم.

“nauku o načinu artikuliranja kur'anskih riječi s njihovim odstupanjem u odnosu na ono što se u predaji smatra izvornim» - drugim riječima to je nauka koja se bavi načinima izgovaranja riječi Kur'ana časnog, pojavljivanjem većeg broja načina i različitih vidova izgovaranja, koji se prenose isključivo od Vjerovjesnika, s.a.v.s.” (Ez-Zuhajli, 1988: 27)

Kiraeti su još od Poslanikovog, s.a.v.s., vremena nudili višestruka značenja Kur'ana. Različitim vokaliziranjem teksta Kur'ana dobijaju se različita značenja, odnosno različitim vokaliziranjem određuje se jedan od sedam ili više raznolikih značenja Kur'ana. Evo jednog primjera.

Ajet *الله نُورُ السماوات والأرض* ovakvom vokalizacijom u riječi *nur* nudi sljedeće značenje: da je “Allah je svjetlost nebesa i Zemlje.” (En-Nur, 35) Ako riječ *nur* vokaliziramo ovako: *الله نُورُ السماوات والأرض* , značenje će se promijeniti i ajet će glasiti: “Allah je osvijetlio nebesa i Zemlju.” (Ibn Kesir, 3/387)

Učenjaci su jasno definirali pravilo na osnovu kojeg se prepoznaju pouzdani (*el-kiraatus-sahihatul-mutevati*) od netačnih i neprihvatljivih kiraeta (*el-kiraatus-šazzetul-merdude*). To pravilo

glasi: “Svaki *kiraet* – čitanje saglasno s pravilima arapskog jezika i jednim od primjeraka osmanovog mushafa, ukoliko je potvrđeno *mutevatir* predajom, *kiraet* - čitanje je koje treba prihvatiti i ubraja se u jedno iz skupine *sedam harfova (seb'atu ahruf)* na kojem je objavljen Kur'an. Ukoliko nije ispunjen samo jedan a pogotovo svi uvjeti, takav *kiraet* je neprihvatljiv. Bitno je znati da je najvažniji treći uvjet, jer ukoliko je lanac prenosilaca *mutevatir*, *kiraet* – čitanje je samim tim saglasno s arapskim jezikom i jednim od primjeraka Osmanovog mushafa. (El-Kadi, 1401/1981: 7-10)

Na osnovu navedenoga može se zaključiti da su se *kiraeti* prenosili kao i *mutevatir* hadisi. Kao što su učenjaci za izvođenje šeriatskih propisa morali imati predaje s pouzadnim lancema prenosilaca isto tako su i *kiraeti* nekog karije morali imati neprekinuti lanc prenosilaca koji seže do *ashaba* koji je takvo učenje preuzeo izravno od Allahovog Poslanika, s.a.v.s.

Svakako da je interesantno saznati šta na ovu temu kaže naš Mehmed ef. Handžić, rahmetullahi alejh. U svom kratkom i sažetom djelu *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, on za razliku od drugih tema, ovoj temi posvećuje neuobičajeno dosta prostora, što upućuje na zaključak da je nauku o *kiraetima* smatrao jako važnom disciplinom u okviru *tefsira*. On kaže:

“Pod *kiraetima* se misle razni načini čitanja Kur'ana. *Kiraeta* ima više, a dijele se na «*mutevatir kiraete*» i «*šaz kiraete*» القراءاتُ المتواترةُ والقراءاتُ الشاذةُ *Mutevatir kiraeti* su oni *kiraeti* koji su usmenom predajom preneseni preko tolikog broja ljudi da uopće ne možemo posumnjati u njihovu vjerodostojnost, jer se toliki broj ljudi ne može složiti na nešto što nije tačno i ispravno. Još je uvjet da se ti *kiraeti* slažu s pismom onih mushafa što ih je hazreti Osman sa ostalim učenim *ashabima* dao prepisati i u razne pokrajine poslati. *Kiraeti* koji ne sadrže ovih uvjeta zovu se *šaz kiraetima*. Po ovakvim *kiraetima* nije dozvoljeno Kur'an učiti niti u namazu niti izvan namaza. Oni nam mogu poslužiti, kada budu preneseni preko vjerodostojnih ljudi, kao *ahad hadisi* tj. možemo se tim *šaz kiraetima* poslužiti kod dokazivanja pojedinih fikhskih pitanja. Poznatih deset *kiraeta* su *mutevatir*. Od tih deset *kiraeta* na glas je izašlo sedam *kiraeta*, kojima su učili sedam glasovitih *kiraetskih imama*. Ovo sedam *kiraeta* nije ni u kom slučaju sedam spomenutih *harfova*. Krupna je pogreška što neki, koji nisu upućeni u samu stvar, smatraju da je sedam *kiraeta* isto što i sedam *harfova*, ali ipak nema sumnje u tome da i ovo sedam *kiraeta* pa i onih deset i

više, spadaju u ono sedam harfova iako ta dva pojma nisu identična.

Izbor sedam kiraeta nastao je iza 300. godine po Hidžri. Prvi je izabrao tih sedam kiraeta Ebu Bekr Ahmed bin Musa bin Abbas bin Mudžahid² (umro 324. god.) Neki ga kritikuju stoga što je izabrao broj sedam, a ne koji drugi, te je time neke bacio u sumnju da je to sedam kiraeta isto što i sedam harfova.

Svaki se kiraet pripisuje naročitom imamu, a svaki taj imam opet ima više ravija koji od njega prenose taj kiraet. Učenjaci kiraeta su običavali da od ravija pojedinih imama izaberu po dvojicu najglasovitijih. Zato ćemo i mi ovdje nabrojati sedam poznatih imama u kiraetu sa po dvojicom njihovih ravija, a onda ćemo spomenuti ostalu trojicu imama čiji kiraeti sa kiraetima prvih sedam sačinjavaju deset mutevatir kiraeta *el-kiraatul-ašrul-mutevatire*. Prije toga treba zapamtiti da se razilaženje samih imama naziva «*kiraetima*», razilaženje njihovih ravija naziva se «*rivajetima*», a ostala razilaženja nazivaju se «*vedžhovima*».

1. Nafi' El-Medeni

Običaj je kod kiraetskih učenjaka da na prvom mjestu spominju Nafi'a, kiraetskog imama iz Alejhisselamova grada Medine. Pravo mu je ime Nafi' bin Abdurrahman bin Ebi Nuajm el-Lejs el-Medeni. Rodom je iz Isfahana. Rođen je oko sedamdesete godine po Hidžri. Kur'an je učio pred sedamdesetoricom tabi'ina. U svoje vrijeme slovio je u Medini kao najbolji poznavalac kiraeta u Medini, gdje je predavao kiraet više od sedamdeset godina. Umro je u Medini 169. g. po H. Od njegovih ravija su:

1. Osman bin Seid el-Misri zvani «Verš», umro 197. godine.
2. Isa bin Mina zvani «Kalun», umro 220. godine.

---

² Ahmed bin Musa bin el-'Abbas et-Tejmi, Ebu Bekr bin Mudžahid (245-324/859-936), istaknuti karija i učenjak u kiraetima u svoje vrijeme, muhaddis i gramatičar. Poticao je iz Bagdada i odlikovao se pobožnošću i lijepim vladanjem. Napisao je sljedeća djela: "Kitabu kira'atil-kebir", "Kitabuš-ševaz fil-kira'at", "Kitabu infiradatil-kurrais-seb'a", "Kiraetu ibn Kesir", "Kiraetu Ebi 'Amr", "Kiraetu 'Asim", "Kiraetu Nafi' ", "Kiraetu Hamza", "Kiraetul-Kisai", "Kiraetu ibn 'Amir", "Kiraetun-Nebijji, s.a.v.s.", "Kiraetu 'Ali bin Ebi Talib" i dr. ("El-E'alam" 1/261, "Mu'džemul-muellifin", 315)

2. Ibn Kesir el-Mekki

Na drugom se mjestu spominje karija Mekke, Ibn Kesir. Pravo mu je ime Ebu Ma'bed Abdullah bin Kesir bin Amr El-Mekki. Rodom je Perzijanac. Rođen je 45, a umro 120. godine po H. U svoje vrijeme je slovio u Mekki kao najbolji poznavalac kiraeta. Među njegove ravije, koji od njega direktno ne prenose, nego preko većeg broja ljudi ubrajaju se:

1. Ebul-Hasan Ahmed bin Muhammed «El-Bezzi» el-Mekki, umro 250. godine.
2. Ebu Umer Muhammed bin Abdurrahman el-Mahzumi el-Mekki zvani «Kunbul», umro 291. godine.

3. Ebu 'Amr ibnul-Ala'

Pravo mu je ime Ebu 'Amr Zebban bin Ala' el-Mazini el-Basri. Rođen je 68. godine, a umro, prema mišljenju većine historika, 154. godine. Kur'an je učio pred mnoštvom učitelja, a slovio je vrstan učenjak u znanostima arapskog jezika. Od njegovih ravija koji preko jednog čovjeka prenose njegov kiraet su:

1. Ebu Umer Hafs bin Umer «ed-Duri» el-Bagdadi, umro 246. godine.
2. Ebu Šu'ajb Salih bin Zijad «es-Susi» er-Rekki, umro 261. godine.

4. Ibnu 'Amir

Ime mu je Ebu 'Imran Abdullah bin Jezid el-Jahsubi eš-Šami. Rođen je 21, a umro je 118. godine po H. On spada u tabi'ine i računa se među ugledne učenjake prvog stoljeća. Dugo je godina bio imam u Umejevičkoj džamiji u Damasku prije i poslije hilafeta Omera bin Abdulaziza. Za njim je klanjao i sam halifa učeni Omer bin Abdulaziz. Kasnije je bio i kadija Damaska, tadašnje islamske pristonice, u kojoj je tada bilo bezbroj učenjaka. Od njegovih ravija, koji ne prenose direktno od njega, nego preko više ljudi, su:

1. Ebul-Velid Hišam bin Ammar es-Sulemi ed-Dimiški, umro 245. godine.
2. Ebu 'Amr Abdullah bin Ahmed bin Bišr “bin Zekvan” el-Kureši ed-Dimiški, umro 242. godine.

5. Asim

Ebu Bekr Asim bin Ebin-Nedžad Behdele el-Esedi el-Kufi. Učio je Kur'an pred Ebu Abdurrahmanom es-Sulemijem i Zirrom ibn Hubejšom, koji su učili pred Alejhisselamovim drugovima. Računa se među tabi'ine, a umro je 127. godine. Iza Ebu Abdurrahmana es-Sulemije slovio je u Kufi kao najglasovitiji karija. Pred njim su Kur'an učili njegove ravije:

1. Ebu Amr "Hafs" bin Sulejman bin el-Mugire el-Esedi el-Kufi umro 180. godine.
2. Ebu Bekr "Šu'be" bin Ajjaš el-Esedi el-Kufi, umro 193. godine.

6. Haamza

Ebu Ammar Hamza bin Habib el-Kufi ez-Zejjat. Rođen je 80 a umro 156. Godine po H. Poslije Asima slovio je u Kufi kao najbolji poznavalac kiraeta. Osim toga, bio je poznat učenjak i u ostalim vjerskim naukama. Od njegovih ravija, koji ne prenose direktno nego preko jednog čovjeka, su:

1. Ebu Isa "Hallad" bin Halid eš-Šejbani el-Kufi, umro 220. godine.
2. Ebu Muhammed "Halef" bin Hišam el-Bezzar el-Bagdadi, umro 229. godine.

7. Kisai

Ebul-Hasan Ali bin Hamza bin Adillah el-Kisai el-Kufi. Kur'an je učio pred Hamzom i drugim učenim karijama. U svoje vrijeme je slovio kao imam u kiraetu. Poznat je i kao učenjak u svim jezičkim znanostima. Umro je 189. godine u Rejju istog dana kada je umro Muhammed bin Hasan eš-Šejbani, učenik Ebu Hanife. Tom prilikom je rekao halifa Harun er-Rešid: "U Rejju smo ukopali i fikh i znanosti arapskog jezika." Kada je umro, bilo mu je sedamdeset godina. Od njegovih ravija, koji su od njega direktno učili Kur'an, su:

1. Ebu Umer Hafs bin Abdulaziz "ed-Duri", koga smo spomenuli među ravijama Ebu Amr bin Alaovim.
2. Ebul-Haris «Lejs» bin Halid el-Bagdadi, umro 240. godine.

8. Ebu-Dža'fer

Ebu Dža'fer Jezid bin el-Ka'ka' El-Mahzumi el-Medeni računa se među tabi'ine. Živio je u Medini i slovio u svoje vrijeme kao imam u kiraetu. Umro je u Medini 130. Godine po H.

9. Ja'kub

Ebu Muhammed Ja'kub bin Ishak el-Hadremi el-Basri bio je imam glavne džamije u Basri i poslije Ebu Amra bin Alaa slovio je u Basri kao najsposobniji karija. Stoga se u Basri bio raširio njegov kiraet i svi imami basranske džamije učili su po njegovu kiraetu. Bio je na glasu i po poznavanju arapske sintakse. Umro je 205. Godine po H. u 88. godini života.

10. Halef

Halef je spomenut kao ravija Hamzin. On se u kiraetu slaže sa karijama grada Kufe.

Od spomenutih sedam imama u kiraetu jedan je iz Medine, jedan iz Mekke, jedan iz Basre, trojica iz Kufe i jedan iz Šama. Stoga se ove karije, često u tefsirima spominju po mjestima iz kojih su bili, pa se kaže: Mekki, Medeni, Kufi itd. Kada se spomene Kufi, onda se misli na sve trujicu karija iz Kufe, osim ako je koji izuzet.³

Islamski učenjaci i danas uče i čuvaju svih deset pa i više kiraeta, te tako ti kiraeti među naučnim krugovima žive i danas. U pravom smislu žive samo tri kiraeta, tj. tim kiraetima uče i učenjaci i obični svijet nekih islamskih zemalja. Ta tri kiraeta su kiraet Asimov, kiraet Nafi'ov i kiraet Ebu Amrov. Kiraet Asimov prema "rivajetu Hafsovu" je najrašireniji. Po njemu uči većina muslimana na cijeloj Zemlji.⁴ Stanovnici Sjeverne Afrike izuzevši Misir uče kiraetom Nafiovim, a "rivajetom Veršovim". Ima i štampanih mushafa koji su udešeni prema ovom kiraetu. Po Sjevernoj Africi raširen je mezheb imamaMalika, a imam Malik se vrlo povoljno izrazio o kiraetu Nafi'ovu. Nafi' je kao i Malik, bio iz Medine, te su stoga

---

³ U sastavu ove teme, u uvodnom dijelu, neophodno je bilo istaknuti predstavnike deset priznatih kiraeta (el-kiraatul-mutevatire). Umjesto da u fusnotama navedemo njihove kraće biografske podatke, iz drugih izvora, smatrali smo svrsishodnijim da ih spomenemo u samom tekstu, onako kako ih je Mehmed ef. Handžić spomenuo u svom "Uvodu u tefsirsku i hadisku nauku".

⁴ Muslimani Bosne i Hercegovine, Kur'ani-kerim uče po Asimovom kiraetu i Hafsovom rivajetu.

Malikije odabrali kiraet Nafi'ov. Kiraet Ebu Amrov očuvao se još u praksi u jednom dijelu Sudana. Ostali kiraeti, kako rekoh, žive samo u naučnim krugovima. (Handžić, 1972: 20-25)

U poglavlju *Kako su nastali kiraeti* Handžić veli: “Kako smo vidjeli govoreći o hadisu u kome se kaže da je Kur'an objavljen na sedam harfova,⁵ Alejhisselam je na više načina učio Kur'an. Hazreti Osman je dao prepisati više primjeraka mushafa i poslati u razne islamske pokrajine da posluže kao osnova za prepisivanje i učenje Kur'ana. Ti mushafi što ih je poslao hazreti Osman bili su pisani kao i ostalo tadašnje arapsko pismo bez vokala i bez tačaka. U pokrajinama u koje su poslani ti mushafi živjelo je dosta Alejhisselamovih drugova, a i drugih ljudi koji su predajom naučili čitanje Kur'ana. Tada je svaka pokrajina čitala onako kako je čula od Alejhisselamovih drugova obazirući se pri tome i na samo pismo mushafa koji je poslao hazreti Osman. Tako su nastali razni kiraeti. Prema ovome, kiraeti su, uglavnom, jedan dio od sedam harfova.

Kur'an nije dozvoljeno na temelju samih pravila arapskog jezika čitati drugačije nego što je Alejhisselam čitao, a njegovi drugovi nama pouzdanom predajom dostavili. I sam Alejhisselam je jedino na temelju objave na razne načine čitao Kur'an, kao što smo to ranije naglasili. To mislimo kada kažemo da su kiraeti «tevkifijje» تَوَكِيفِيَّةٌ tj. tako da su objavljeni Alejhisselamu, a Alejhisselam ih je tako svojim drugovima kazao. Ni u kojem slučaju ne smije se razumjeti da su te kiraete imami u kiraetu ili drugi pojedinci prije ili poslije njih od sebe postavili. Ovo se daje razumjeti iz riječi hazreti Omera, Zejd bin Sabita, 'Urve bin Zubejra, Omer bin 'Abdulaziza Ša'bije i drugih islamskih velikana iz prvog doba islama, koji su običavali reći: الْقُرْآنُ سُنَّةٌ يَأْخُذُهَا الْآخِرُ عَنِ الْأَوَّلِ: «Kiraet je sunnet i običaj, koji treba mlađi od starijeg da nauči, pa učite samo onako kako su vas naučili!»

⁵ Doslovan tekst hadisa glasi: „أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ“, „Kur'an je objavljen na sedam harfova (dijalekata).“ (Hadis je muteffekun alejh, dakle bilježe ga: Buhari u „Sahihu“, hadis br. 2241, 4608, 4609 i 6995, i Muslim u „Sahihu“, hadis br. 1354, 1356, 1357, u sklopu dužeg hadisa: „Zaista je ovaj Kur'an objavljen na sedam dijalekata, pa učite iz njega što vam je najlakše.“) إِنْ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ. فَاقْرَأُوا مَا تَبَيَّنَ مِنْهُ.

Priča se da su Nafi' i Ebu 'Amr rekli: لَوْ لَا أَنَّهُ لَيْسَ لِي أَنْ أُقْرَأَ إِلَّا بِمَا أُقْرِئْتُ “Da mi nije zabranjeno, da učim Kur'an drugačije nego kako su me učitelji naučili, ja bih tu i tu riječ iz Kur'ana tako i tako, a tu riječ, tako tako i tako proučio.”

Islamski učenjaci su uvijek oštro ustali i osudili onaoga ko bi prema svom razumijevanju bez predaje stvarao nove kiraete. Tako se dogodilo sa Ebu Bekr Muhammed bin Hasan bin Miksem El-Bagdadijem⁶ koji je bio sposoban u arapskoj sintaksi, a tvrdio je da se Kur'an može učiti na razne načine koje dopušta arapska sintaksa makar oni nemali oslonca u predaji. On je pozvan na odgovornost, te se javno pokajao i dao pismeno obećanje da to više neće tvrditi. Slično se dogodilo sa Ibn Šenbuzom Ebul-Hasen Muhammed bin Ahmed bin Ejjub bin Šenbuz El-Mukri⁷ (umro 328.) u Bagdadu, koji je smatrao da se Kur'an može učiti po kiraetima, koji nemaju svih uslova vjerodostojnosti koje traže islamski učenjaci. Radi ovog je pozvan službeno na odgovornost, gdje je pred skupinom bagdadskih učenjaka i karija javno izjavio da se kaje i dao pismeno obećanje da se neće više laćati takvog, vjerom nedozvoljenog, posla.

Primjedba. “Učiti pojedini ajet iz Kur'ana odjedanput na sve moguće načine kiraeta, kako je običaj kod nekih hafiza u nekim islamskim zemljama, nije dozvoljeno. To je u Egiptu, gdje se vodi naročiti nadzor nad štampanjem, pamćenjem i učenjem Kur'ana, službeno zabranjeno.” (Handžić, 1972:25-27)

U nastavku, u poglavlju *Kratak pregled razvoja nauke o kiraetu*, Handžić vrlo argumentirano govori o nastanku i razvoju ove naučne discipline iznoseći imena i osnovne biografske podatke

⁶ Ebu Bekr bin Muksim El-Mukri', Muhammed bin El-Hasen bin Ja'kub bin Muksim el-Bagdadi el-'Attar (265-324) učio je pred Idrisom el-Haddadijem i Ebu Muslimom el-Kedždzejem (الكحِّي), i isticao u se u gramatici kufanske škole. Napisao je nekoliko djela. Učio je pokuđenim kiraetom, s kojim se nisu slagali ostali. (“Šezeratuz-zeheb”, 4/286)

⁷ Muhammed bin Ahmed bin Ejjub Ebul-Hasen Ibn Šenbuz (شنبوذ) (...-328/...-939) jedan je od velikih karija u Bagdadu. Upotrebljavao je šaz kiraete i po njima učio u mihrabu. Npr., umjesto وكان ورائهم ملك يأخذ كل سفينة غصبا on je učio وكان وتكون الجبال كالصوف المنفوش ili تَبَّتْ يَدَا أَبِي لُبٍّ وَقَدْ تَبَّتَ ilī أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا . Napisao je nekoliko djela iz ove oblasti, kao: «Ihtilaful-kurrai» i «Ševazul-kurrai». Na ovim je osnovama podučavao učenju Kur'ana vezira Ibn Mukallu, koji je jednom suoči njega i nekoliko ostalih karija i kad je vidio da ga je pogrešno učio, naredio je da ga bićuju. («El-E'alam», 5/309)

o najistaknutijim učenjacima iz oblasti kiraeta. Ovo poglavlje on završava riječima:

“Ni izdaleka nijesmo nabrojili najznamenitije pisce o kiraetskoj nauci. To je svakako zadatak posve stručnih djela kao što su «*Tabekatul-kurra*» od Zehebije i Ibnul-Džezrije. Jedino ćemo još istaknuti da su u ovoj nauci danaas najpoznatija i najraširenija djela Ebu Amr ed-Danija, kojeg smo ranije spominjali, djela Ebul-Kasim Kaim bin Firruh bin Halef eš-Šatibija (umro 590. god.), a naročito njegov spjev u 1173 dvostiha koji je poznat pod imenom «*Eš-Šatibijje*» ili «*Hirzul-emani ve vedžhut-tehani*» i djela Šemsudin Ebul-Hajra Muhammed bin Muhammeda, zvanog Ibnul-Džezeri (umro 833. god.), a naročito «*En-Nešu fi kiraatil-ašri*» i «*Et-Takrib*».” (Handžić, 1972: 27-28)

Kiraeti u Handžićevom tumačenju Kur’ana

Čitalac Handžićevog komentaranja sure El-Bekare i En-Nisa' primjetit će da su njegovu pažnju, privlačili kiraeti i njihove različitosti. Doduše, to oslanjanje na kiraete nije bilo izraženo u nekoj velikoj mjeri ali je ipak bilo prisutno u znatnom broju protumačenih ajeta. Kao i stariji predstavnici tradicionalno-racionalne metode tumačenja Kur'ana, i Handžić u kiraetima nalazi čvrstu povezanost s komentaranjem Kur'ana, posebice fikhskog komentaranja, koje je dominantno u njegovom tefsiru. Njegovo iznošenje kiraeta je uglavnom u funkciji njihovog utjecanja na izvlačenje različitih propisa, što korespondira sa mišljenjima jednog broja učenjaka koji kažu, kao, npr., Es-Sujuti, da «različiti kiraeti (učenja) rezultiraju različite propise.»⁸

U većini slučajeva, oslanjajući se na kiraete, Handžić ne spominje imame u kiraetima, već se zadovoljava time da kaže «čita se», nakon čega izlaže čitanje s njegovim karakterističnim obilježjima. Evo nekoliko primjera.

Prvi primjer

U vezi s riječima Uzvišenog “*i onome što je bilo objavljeno dvojici meleka, Harutu i Marutu u Babilonu*” (El-Bekare, 102), Handžić kaže: “Postoji kiraet u kojem se uči *melikejni* (lam sa kesretom) umjesto *melekejni*. Prema tome to nisu bili meleki, nego

⁸ Vidjeti: Es-Sujuti, “El-Itkan fi ulumil Kur’an”, 1/141.

dvojica uglednih ljudi knezova (vladara).”⁹ Ovo je verzija koju Handžić navodi u tefsiru ovog ajeta na bosanskom jeziku, dok u verziji na arapskom samo kaže: بكسر الام قراءة شاذة tj. «Čitanje (ove riječi) sa kesrom smatra se šazz kiraetom¹⁰, tj. neprihvatljivim čitanjem.»

Drugi primjer

I u narednom primjeru u komentaru riječi Uzvišenog: «*A ako muškarac ili žena ne budu imali ni roditelja ni djeteta, a budu imali brata ili sestru, onda će svako od njih dvoje dobiti – šestinu*», Handžić se upušta u analizu riječi *juresu* s aspekta kiraeta, ne spominjući kako su je pojedini imami u kiraetu učili. On doslovno kaže:

“Riječ *يُورَثُ* (*juresu*) (koji se nasljeđuje), upotrebljena u ovom ajetu je pasiv od glagola *وَرَثَ* *verese*. Po drugom kiraetu ona se čita u aktivnom obliku: *يُورِثُ* *jurisu* (koji ostavlja u nasljedstvo), od četvrte vrste glagola. Po trećem kiraetu ova riječ se čita *يُورِّثُ* *juverrisu* (koji ostavlja u nasljedstvo), što je aktivni oblik druge vrste glagola. Oblik *يُورَثُ* *juresu* može biti i pasivni oblik od četvrte vrste istog glagola i u tom slučaju on označava onoga koji nasljeđuje. Međutim, ispravan je prvi oblik, inša Allah.”¹¹

Treći primjer

Tumačeći riječi Uzvišenog «*i ne prilazite im dok se ne okupaju*» (El-Bekare, 222), Handžić spominje imama Hamzu, a svoj komentar započinje sljedećim riječima: *حَتَّى يَطْهَرُونَ* (Sve dok ne postanu čiste). Na ovome mjestu Hamza i drugi uče: *حَتَّى يَطَّهَّرُونَ* (dok se ne očiste). Po mišljenju mufessira svaki od ova dva kiraeta podnosi dva značenja, a to je: prestanak hajda i čišćenje i kupanje poslije toga. Ova oba značenja mogu se uzeti za oba kiraeta.”¹²

⁹ Interesantno je napomenuti da neki učenjaci čitanje ove riječi sa kesrom (melikejni) smatraju korektnim argumentirajući to činjenicom da su je tako učili Ibn Abbas, Dahhak i El-Hasen. Opširnije o ovome vidjeti: Muhammed bin ‘Ašur, “Et-Tahrir vet-Tenvir”, Ed-Darut-Tunisijje lin-nešr”, Tunis, bez god. izd. str.1/639-641, Taberijin i Kurtubijin tefsir 102. ajeta sure El-Bekare.

¹⁰ Uporediti: “Izabrana djela”, 4/48. i rukopis br. 6967, list br. 1/A.

¹¹ Vidjeti: Rukopis br. 996, list br. 17.

¹² Vidjeti: “Izabrana djela” 4/120, i Rukopis br. 6967, list br. 15/B.

Četvrti primjer

U narednom i jedinom primjeru on se poziva na više autoriteta u kiraetu kad tumači riječi Allaha, subhanehu ve teala «majka ne smije da trpi štetu zbog djeteta svoga, a ni otac zbog svog djeteta» (El-Bekare, 233) rekavši:

لَا تُضَارُّ (sa dammetom) uče Ebu Amr i Ibn Kesir, a لَا تُضَارُّ (sa fethom) Nafi', Kisaija, Hamza i Asim. *La tudarre* sa fethom je *nehj*, a sa dammom je *habr-neffj*. I haber po obliku je po značenju, također, *nehj*. Oboje podnosi po svom obliku da budu i aktiv i pasiv. Ako uzmemo da je aktiv, onda će značenje biti: «Neka majka ne šteti svome djetetu na takav način da zanemari odgoj djeteta, da mu uskrati u hrani itd., a ni otac nek mu ne šteti na isto tako sličan način.» U ovom slučaju *bi* je došlo na objekat. Ako uzmemo da *bi* nije došlo na objekat, nego da ono pokazuje samo sredstvo, onda će ajet značiti: «Neka majka ne šteti ocu pomoću djeteta na taj način da od dječijeg oca traži nafaku i izdržavanje više nego što ima pravo, ili da djete zanemaruje i time ocu zadaje brigu, a neka ni otac ne šteti (majci) pomoću djeteta, primjerice na taj način, što bi bespravno oduzeo djete od nje ili što bi joj uskratio nešto na što ona ima pravo.»¹³

Zaključak

Uvidom u iznesene primjere, jasno se može uočiti da je Mehmed ef. Handžić pri komentaranju ajeta sa šerijatskopravnom pozadinom (ajatul-ahkam), koristio kiraete.

Kompariranjem njegovih rukopisa, na arapskom jeziku, komentara sure *El-Bekare* i *En-Nisa'*, sa kasnijim prijevodima njegovih komentara na bosanski jezik, možemo konstatirati da se prijevod u mnogim detaljima razlikuje od rukopisa na arapskom jeziku. Prijevod na bosanski jezik je znatno opširniji i s više korisnih podataka. Budući da je Handžić predavao Tefsir na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu, njegov rukopis tumačenja spomenutih sura služio mu je kao koncept za predavanja, a kasnijim prijevodom na bosanski jezik, koji je opširniji, želio je sistematizirati održana predavanja i to ponuditi kao skriptu studentima.

Po uzoru na ranije mufessire, predstavnike tradicionalno-racionalne tefsirske škole, Handžić se, pored ostalih disciplina,

¹³ Vidjeti: "Izabrana djela", 4/143-144. i Rukopis br. 6967, list br. 21/B.

služio i kiraetima kako bi dodatno osnažio svoja stajališta koja je iznosio pri tumačenju *ajatul-ahkam* iz sura *El-Bekare* i *En-Nisa'*. Poredeći njegovo komentarisanje Kur'ani-kerima s tefsirima iz klasičnog doba ove kur'anske znanosti, možemo konstatirati da ono ispunjava nužne uvjete za tradicionalno-racionalnu metodu, koja se u tefsirskoj znanosti smatra najprimjerenijom metodom tumačenja i razumijevanja Božije Riječi.

Literatura:

- El-Kadi (1401/198) *El-Kiraatuš-šazze ve tevdžihuha min lugatil-areb, dodatak djelu El-Buduruz-zahire fil-kiraatil-ašere El-mutevatire*, Bejrut: Darul-kitabil-arebi.
- Es-Sujuti, Dž. (bez god. izd.) *El-Itkan fi ulumil Kur'an*, Kairo: Mektebetu Darit-turas.
- Ez-Zirikli, H. (1992) *El-E'alam*, 9. Izd. Bejrut: Darul-'ilmi lil melajin.
- Ez-Zuhajli, M. (1988) *Ta'rifun 'ammun bil-'ulumiš-šer'ijje*, Damask.: Daru Talas.
- Handžić, M. (1972) *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku, III izdanje*. Sarajevo: Gazi Hurev-begova medresa.
- Handžić, M. (bez g. izd.) *Tefsiru ajatil-ahkami min suretin-nisa'*: autograph broj 996, koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Sarajevo.
- Handžić, M. (bez g. izd.) *Mukaddimetul-hadisi vet-tefsiri*: autograph broj 6967, koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Sarajevo.
- Ibn Kesir, I. (1994) *Tefsirul-Kur'anil-azim*. Rijad - Damask: Mektebetu Daris-selam.
- Ibnul-'Imad, H. (1989) *Šezeratuz-zeheb fi ahbari men zeheb*. Damask - Bejrut: Daru Ibn Kesir.
- Karić, E. (1995) *Tefsir*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Karić, E. (1999) *Izabrana djela Muhameda Handžića: tefsirske i hadiske rasprave, knjiga IV*. Sarajevo: Ogledalo.
- Muhammed bin 'Ašur, (bez godine izdanja) *Et-Tahrir vet-Tenvir*. Tunis: Ed-Darut-Tunisijje lin-nešr.

PRESENCE OF KIRA'AT IN HANDŽIĆ'S ANNOTATION OF THE QUR'AN

Halil Mehtić, Ph.D.

Abstract

Mehmed Handžić (1906-1944) is one of the most significant Bosnian alims (scholars). Even though he lived shortly, he is the most prolific Bosnian alim that left us imposing literary work from various studies. What makes him unique and original among the Bosnian ulama is the fact that he was the only one, in the modern history of the Bosniaks, who wrote a commentary of the Noble Qur'an in Arabic. He was especially interested in ayatul-ahkam, ayats with Shari'ah (legal) themes. The most significant annotations from this field are: surahs Al-Baqarah and An-Nisa'. By detailed analysis of the interpretations of these two surahs, it can be concluded that he relied greatly on tafsir works of eminent mufassirs such as: Tabary, Jassas, Ibn al-'Arabi, Kurtuby, Alusy, Zamakhshary, Razy, Baydavy, Ibn Kathir, Jalalayn, Nasafy, etc. In addition to works of tafsir, he also used other sources such as hadith, fikh and linguistic works.

When reading Handžić's tafsir works, one can say with certainty that he used kira'ats for additional argumentation of his attitudes and as arguments for answers to some fiqh questions, in addition to other resources of his interpretation, thus following the practice of former proponents of traditional-rational method when interpreting the Qur'an.

This paper also includes some quotes that illustrate how Handžić considered kira'at as being important in the interpretation of the Qur'an, as well as some concrete examples that show presence of kira'at in his interpretation of the Noble Qur'an.

Keywords: Handžić /tafsir/ interpretation/ kira'ats/

د. خليل مهيتيش

كلية التربية الإسلامية جامعة زينيتسا

وجود القراءات في تفسير القرآن لهانجيتش

الخلاصة:

مهمد أفندي هانجيتش (1906-1944) أحد أبرز العلماء البوسنيين. وبالرغم من قصر حياته يمكن القول إنه أكثر العلماء البوسنيين تأليفا حيث ترك وراءه عددا كبيرا من المؤلفات في مختلف العلوم. وتتجلى خصوصية هانجيتش وأصالته بين العلماء البوسنيين في أنه الوحيد خلال التاريخ البوسني الجديد الذي كان يكتب تفاسير القرآن الكريم باللغة العربية. وكان اهتمامه بآيات الأحكام على الوجه الخصوص. وأبرز تفاسيره في هذا المجال هي: تفسير سورتي البقرة والنساء. وبتحليل دقيق لتفسير هاتين السورتين يمكن أن نؤكد أنه كان يستفيد كثيرا من أعمال المفسرين الأجلاء مثل: الطبري، والخصاص، وابن العربي، والقرطبي، والآلوسي، والزمخشري، والرازي، والبيضاوي، وابن كثير، والجلالين، والنسفي، وغيرهم. ولا يكتفي بكتب التفسير فقط بل كان يستخدم مصادر أخرى أيضا منها: كتب الحديث والفقه إضافة إلى المصادر اللغوية.

وباستقراء نصوص تفاسير هانجيتش، يمكن القول دون شك، إنه اقتدى في تفسير القرآن بممثلي مدرسة التفسير بالمأثور والتفسير بالرأي. وإضافة إلى مصادره الأخرى في تفسيره كان يوظف القراءات كحجة إضافية في تقوية مواقفه، وحجة في اكتشاف إجابات على بعض القضايا الفقهية.

وسنورد في هذا البحث عدة اقتباسات ما يفهم منها إدراك هانجيتش لأهمية القراءات في تفسير القرآن، وكذلك بعض النماذج البارزة التي تُبين عن وجود القراءات في تفسيره للقرآن الكريم.

الكلمات الأساسية: هانجيتش، التفسير، القراءات.